

M. A. Akşit Koleksiyonundan/Collection

4a-Kültür

7

İnsanlık Kültürünün içinde ve üstünde olmak, Kapadokya*

M Arif AKŞİT**

*Kapadokya gezisi yaparken, Amerikalı misafire söylediklerimin özetidir.

** Prof. Dr. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları, Neonatoloji ve Çocuk Genetik Uzmanı

NOT: Bu Makalenin anlam olarak İngilizce irdelenmesi 8. Bölümde sunulmaktadır.

Kapadokya gezisi sırasında Amerikalı İnşaat Mühendisliğinde okuyan bir son sınıf öğrencisine söylediklerimi özetlemeye çalıştım. Burada bana ilettiği, bu kadar bir kültürel yapı, tüm insanlığın geçmişi ve mirası üzerindedir. Bunu algılıyorsunuz ve farkındasınız, bu tüm yaşayanlar için geçerli demektir.

Amerika Yüksek Teknoloji Kültürü olarak, tüm diğer kültürlerin kendisi yapısında olması, ona hizmet etmesi temelinde olması yanında, Meksika orijinli olmasına karşın, İspanyolca lisansı tam bilmediğini de ifade etmiştir.

Bu kültürel asimilasyon olarak yorumlanamaz, kültürel bakış açıdır.

Bu Makalede belirtilenler bir kişisel görüş niteliğindedir. Kimseyi bağlayıcı özelliği olmadığı belirgindir.

Burada vurgulanması gereken, tüm insanların bir kardeş olduğu, genetik olarak bunun açık ve net olması, farklı bir yapılanma olmadığı, sadece bazı değişimlerin gözlemlendiği de açık ve nettir.

Özet

İnsanlık Kültürünün içinde ve üstünde olmak, Kapadokya

Amaç: 35 bin yıl öncesinden bu yana yaşayan insanların, bu yerlerde oturdukları ve oluşturdukları sanat, yapı ile geçmişe duydukları saygı dile getirilmiştir. Sevgi ve kardeşliğin temel kalan boyut olduğu, Kapadokya bunları bana simgelediklerini vurgulamak amacı ile bu Makale yazılmıştır.

Dayanaklar/Kaynaklar: Kapadokya gezisi nedeniyle edinilen izlenim, internet kanalı ile elde edilen veriler ile, kişisel görüşlere dayalı bir yazı kaleme alınmıştır.

Giriş: İnsan, Homo sapiens, sapiens, genetik analizler ile (DNA ve mitokondrial haploit DNA) daha net ortaya konulmakta, Homo erectus'tan ayrılmaktadır. İnsanlar, zorla ve zenginlik veya emirler le değil, sevgi temelinde gelişir ve varlığını sürdürürler. Bu Bölge tüm baskıcı rejimlere karşı gelen bir topluluktan oluşmaktadır. Sanatları bu açıdan karma ve kendilerine özgüdür.

Genel Yaklaşım: Bir insanın varlığı, önce bağımsızlıktan geçmektedir, bu Bölge, yeraltında inşa ettiği ve 20-30bin kişilik oluşturduğu kentlerle, bir boyut yakalamışlardır. Sanat ötesinde, inanç olarak Hristiyanlığın oluşumunun ilk basamağı burada atılmıştır. Adalet ve barış gelince de yukarıda varlığını sürdürmektedirler.

Başlıca boyutlar: Burası, eski geçmiş üzerinde, gurur ile, sanatlarını icra ederek, varlıklarını devam ettiren, sevgi boyutunu, teknolojik gelişim ile, eğitim ile sürdürenlerin yeridir.

Yaklaşım: Kapadokya gezisinde insanlara sevgi temelinde saygı duymalı, onları satıcı değil, değer üretici olarak görmelidir.

Sonuç: Kapadokya geçmişten bu yana, insanlığın gurur kaynağı olmaya, halen yaşayan insanların bir hak edışı olarak devam etmektedir.

Yorum: Tarih incelendiğinde, varlığın ancak sevgi üzerinde olan, gereksinimlere göre gelişen, değişen ve arkadaşlık içinde olanların hakkı olduğu açık görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Kapadokya 'da sanat ve şarap, kültüre sahip çıkmak

Outline

To be on, and in the Human Culture, Cappadocia

AIM: From 35 thousand years before, Cappadocia is a place for Human being settlement, thus, lived there, grounding on art, and respect to the humanity. Love and brotherhood in individualism by independency is the symbol of this area, Cappadocia.

Grounding Aspects: For two days visit to Cappadocia, the individual personal perceptions and references form the internet is discussed and be at this Article.

Introduction: Human being, Homo sapiens, sapiens, can only be noticeable by DNA and mitochondrial haploid DNA researches, for discrimination of Homo erectus. At Cappadocia, they hide and be free, and also the art, with collaboration of the cultures.

General Considerations: Humanity can only be, not by money and richness, as in this place, being independent, love and care themselves, by underground cities, nearly 20-30thousand population be settled. The art and above it, believes; first Christianity be at this constructed here, be a get together perspective for them. Peace and later the human rights be for continuing their presence.

Proceeding: The person at this place, Cappadocia, they are proud of their past, love and be in humanity, by technological improvement, even at higher education, advanced, progress the art, in combination of the World.

Notions: The person is not a seller, the money is for continuing their life, they are value productive person, be as a respectful person, so, be behave them as artist.

Conclusion: When the history is evaluated, the presence only be grounded on love and friendship, thus by reasoning of individual personality, being independency and the rights for life.

Key Words: Cappadocia, the art and wine at Cappadocia, be asserting, claiming the culture

Giriş

Önceki makalelerde insanın, Homo sapiens, sapiens türünün, 300 bin yıl önce ilk Afrika'da gözlemlendiği görülmüştür.

Zaman içine kabile yapısında olduğu için, geride bırakılan tek verinin kemikler, özellikle dişler olduğu ve buralardan elde edilen veriler ile DNA analizleri ile genetik ilişki saptanmıştır. Özellikle mitokondri haploidi DNA yapısı kadından, kadına geçmesi ile, daha net ilişki ortaya konulabilmektedir. DNA ile %20 civarında Neanderthal ile ilişki olduğu söylene bile mitokondrial olarak ilişki yoktur. Bu konu yukarıda işlenmektedir. Geniş bilgi açısından başvurulabilir.

Burada vurgulanmakta olan, Kapadokya'da 8bin yıl öncesi yaşam belirgin var iken, bu insanların göçmediği, kaçmadığı, halen bizlerle birlikte olduğu olgusudur.

Tarihsel Yapı

Tarihsel süreç olarak bu Bölgelerde Homo sapiens, sapiens türünün yerleşimin 35bin yıl önce olduğu ancak kabile boyutunda olduğu için net saptanmadığı bilinmektedir.

Burada dikkat edilecek boyut, Anatomik yapı ve beyin büyüklüğü gibi parametrelere önemsenmemeli, DNA ve mitokondrial haploide dayanan DNA bakılmalıdır.

1. Kapadokya¹

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Kapadokya, *güzel atlar ülkesi* anlamına gelen (*Kappadokia*) 60 milyon yıl önce [Erciyes](#), [Hasandağı](#) ve [Güllüdağ](#)'ın püskürttüğü [lav](#) ve küllerin oluşturduğu yumuşak tabakaların milyonlarca yıl boyunca [yağmur](#) ve [rüzgar](#) tarafından aşındırılmasıyla ortaya çıkan bölge.

Jeolojik oluşumu

60 milyon yıl önce 3. [Jeolojik](#) devirde [Toroşlar](#) yükseldi. Kuzeydeki [Anadolu Platosu](#)'nun sıkışmasıyla yanardağlar faaliyete geçti. Erciyes, Hasandağı ve ikisinin arasında kalan Güllüdağ, bölgeye lavlar püskürttü. Platoda biriken küller yumuşak bir tuf tabakası oluşturdu. Tuf tabakasının üzeri yer yer sert bazalttan oluşan ince bir lav tabakasıyla örtüldü. Bazalt çatlayıp parçalara ayrıldı. Yağmurlar çatlaklardan sızıp yumuşak tufu aşındırmaya başladı. Isınan ve soğuyan hava ile rüzgârlar da oluşuma katıldı. Böylece sert bazalt kayasından şapkaları bulunan koniler oluştu. Bu değişik ve ilginç biçimli kayalara halk bir ad yakıştırdı: "[Peri bacası](#)". Bazalt örtüsü olmayan tuf tabakaları ise erozyonla vadilere dönüştü. İlginç şekilli oluştu. Daha sonraları insan eli, emeği ve duygusu işe koyuldu. Dokuz-on bin yıl öncesine ait yerleşimlerden ilk Hristiyanların kayalara oydukları kiliselere, büyük ve güvenli yer altı kentlerine kadar uzun bir dönemde büyükana bir uygarlık yaratıldı.

Bölge günümüzde [turizm](#) açısından büyük bir öneme sahiptir. [Avanos](#), [Ürgüp](#), [Göreme](#), [Akvadi](#), [Uchisar](#) ve [Ortahisar](#) Kaleleri, [El Nazar Kilisesi](#), [Aynalı Kilise](#), [Güvercinlik Vadisi](#), [Derinkuyu](#), [Kaymaklı](#), [Özkonak Yeraltı Şehirleri](#), [Ihlara Vadisi](#), [Selime Köyü](#), [Çavuşin](#), [Güllüdere Vadisi](#), Paşabağ-Zelve [Anapınar Köyü](#) belli başlı görülmesi gereken yerlerdir. Kayalara oyulmuş geleneksel Kapadokya evleri ve güvercinlikler yörenin özgünlüğünü dile getirirler. Bu evler ondokuzuncu yüzyılda yamaçlara ya kayaların ya da kesme taştan inşa edilmişlerdir. Bölgenin tek mimarı malzemesi olan taş yörenin volkanik yapısından dolayı ocaktan çıktıktan sonra yumuşak olduğundan çok rahat işlenebilmekte ancak hava ile temas ettikten sonra sertleşerek çok dayanıklı bir yapı malzemesine dönüşmektedir. Kullanılan malzemenin bol olması ve kolay işlenebilmesinden dolayı yöreye has olan taş işçiliği gelişerek mimari bir gelenek haline almıştır. Gerek avlu gerekse ev kapılarının malzemesi ahşaptır. Kemerli olarak yapılmış kapıların üst kısmı stilize sarmaşık veya rozet motifleriyle süslenmiştir. Yöredeki güvercinlikler 19. yüzyılın sonları, 18. yüzyılda yapılmış küçük yapılarıdır. İslam resim sanatını göstermek açısından önemli olan güvercinliklerin bir kısmı manastır veya kilise olarak inşa edilmişlerdir. Güvercinliklerin yüzeyi yöresel sanatçılar tarafından zengin bezemeler, kitabeler ile süslenmişlerdir. Bölge şarapçılık ve üzüm yetiştiriciliği ile de ünlüdür. Kapadokya'yı eskiden ev olarak kullanıyorlardı. Bu yüzden şimdi kalıntılar çıkartılıyor. Bunlar tarihi eser olarak koruma altına alınıyor.

Yorum

Erciyes ve Hasan dağı ile Güllü dağın püskürttüğü lavların yağmur ve zaman içinde sertleşmesi, kolay aşınabilmesi ile gerek mağara olarak gerek yumuşak tabaklar ile insanların kendilerini saklayabildikleri alan olmuştur. Çöl gibi yerlerde kabileler, başkaları tarafından bulunamazlar, su kaynakları da bilinmediği için çöle giren ölmeyi göze almalıdır. Ancak kendi aralarından çıkan kişilerden korkarlar, onlar isyan çıkarabilirler.

Zamanımızda bu yapılar, insanların kullandığı boyutlar ile olduğu gibi durmaktadır. Sadece tarihi eseler üstünde, "[Ali Ayşe'yi seviyor](#)" şeklinde modern zamanda yapılan tahrifatlar vardır.

Tarihçe

İnsan yerleşimi [Paleolitik](#) döneme kadar uzanmaktadır.

Yorum

Paleolitik dönem, eski taş zamanıdır. Bu açıdan bu boyut irdelenmelidir.

Zamanımızda eski kalıntılar aynen görülmektedir.

[Hititler](#)'in yaşadığı topraklar daha sonraki dönemlerde [Hristiyanlığın](#) en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kayalara oyulan evler ve kiliseler, bölgeyi [Roma İmparatorluğu](#)'nun baskısından kaçan Hristiyanlar için devasa bir sığınak haline getirmiştir.

Yorum

Hititler döneminde 7 dil konuşulduğu, Germen dilinin kaynağının Hattuşaş olduğu ifadeleri bulunmaktadır.

Hristiyanlık bilindiği üzere Kudüs kaynaklıdır. Ancak Havariler ve ilk klişeler Anadolu'da bulunmaktadır. Dini inanışlarda, peygamberler kendi doğdukları değil, etkilerinin olduğu farklı yerlerde yayılmışlardır.

Hristiyanlıkta, dinin oluşması, papazlık yapısı bu Bölgelerde yapılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim ilk 7 Kilise Anadolu'dadır.

Coğrafyacı Strabo, Roma İmparatoru Augustus döneminde yazılan "Geographika" (Coğrafya-Anadolu XII. XIII, XIV) adlı kitabında Kapadokya'nın sınırlarından da bahseder. Bu tarife göre Kapadokya, güneyde Toros Dağları, batıda Aksaray, doğuda Malatya ve kuzeyde Karadeniz'e kadar uzanmaktaydı. Günümüzde ise, Kapadokya olarak adlandırılan bölge, coğrafi oluşumlarının 250 km² lik bir alanda yoğunlaşmış, başta [Nevşehir](#) olmak üzere [Kırşehir](#), [Niğde](#), [Aksaray](#) ve [Kayseri](#) illerine yayılmış bir bölgedir. En çok ziyaret edilen bölgeler ise; Üçhisar, Göreme, Avanos, Ürgüp, Derinkuyu, Kaymaklı ve Ihlara'dır. Kapadokya bölgesi, doğa ve tarihin bütünleştiği bir yerdir. Coğrafi olaylar Peribacaları'nı oluştururken, tarihi süreçte, insanlar da bu peribacalarının içlerine evler, kiliseler ve manastırlar oymuş bunları fresklerle süsleyerek binlerce yıllık medeniyetlerin izlerini günümüze taşımıştır. İnsan yerleşimlerinin Paleolitik döneme kadar uzandığı Kapadokya'nın yazılı tarihi Hititlerle başlar. Tarih boyunca ticaret kolonilerini barındıran ve ülkeler arasında ticari ve sosyal bir köprü kuran Kapadokya, [İpek Yolu](#)'nun da önemli kavşaklarından biridir.

MÖ 12. yüzyılda [Hitit İmparatorluğu](#)'nun çöküşüyle bölgede karanlık bir dönem başlar. Bu dönemde [Asur](#) ve [Frigya](#) etkileri taşıyan geç Hitit Kralları bölgeye egemen olur. Bu Krallıklar MÖ 6. yüzyıldaki Pers işgaline kadar sürer.

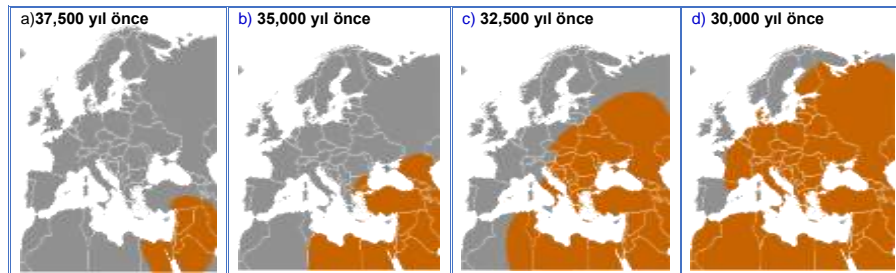
MÖ 332 yılında [Büyük İskender](#) Persleri yenilgiye uğratar, ama Kapadokya'da büyük bir dirençle karşılaşır. Bu dönemde Kapadokya Krallığı kurulur. MÖ 3. yüzyıl sonlarına doğru [Romalılar](#)ın gücü bölgede hissedilmeye başlar. MÖ 1. yüzyıl ortalarında Kapadokya Kralları, Romalı generallerinin gücüyle atanmakta ve tahttan indirilmektedir. MS 17 yılında son Kapadokya kralı ölünce bölge Roma'nın bir eyaleti olur.

MS 3. yüzyılda Kapadokya'ya Hristiyanlar gelir ve bölge onlar için bir eğitim ve düşünce merkezi olur. 303-308 yılları arasında Hristiyanlara uygulanan baskılar iyice artar. Fakat Kapadokya baskılardan korunmak ve Hristiyan öğretiyi yaymak için ideal bir yerdir. Derin vadiler ve volkanik yumuşak kayalardan oydukları sığınaklar Romalı askerlere karşı güvenli bir alan oluşturur. 4. yüzyıl, daha sonra "Kapadokya'nın Babaları" olarak adlandırılan insanların, dönemi olur. Fakat bölgenin önemi, III. Leon'un ikonları yasaklamasıyla doruk noktasına ulaşır. Bu durum karşısında, ikon yanlısı bazı kişiler bölgeye sığınmaya başlar. [İkonoklazm](#) hareketi yüz yıldan fazla sürer (726-843). Bu dönemde birkaç Kapadokya kilisesi [İkonoklazm](#) etkisinde kaldıysa da, ikondan yana olanlar burada rahatlıkla ibadetlerini sürdürdüler. Kapadokya manastırları bu devirde oldukça gelişir. Yine bu dönemlerde, [Anadolu](#)'nun [Ermenistan](#)'dan Kapadokya'ya kadar olan Hristiyan bölgelerine [Arap](#) akınları başlar. Bu akınlardan kaçarak bölgeye gelen insanlar bölgedeki kiliselerin tarzlarının değişmesine sebep olur. 11. ve 12. yüzyıllarda Kapadokya [Selçukluların](#) eline geçer. Bu ve bunu takip eden [Osmanlı](#) zamanlarında bölge sorunsuz bir dönem geçirir. Bölgedeki son Hristiyanlar 1924-26 yıllarında yapılan mübadeleyle, arkaalarında güzel mimari örnekler bırakarak Kapadokya'yı terkettiler.

Yorum

Benim için o bölgede yaşayan insanlar ve onların bakış açısı ile tarihtir. Tarih ile uyumlu veya onları inkâr edenler olabilir. Geçmişin Hristiyan olduğu algısı taşımayan birisi, onlara küfürler ediyor, kendisi ise giyimi ile Arap kültürünü temsil ediyordu. Dua ve Kuran okurken, gelmiş ve geçmiş tüm insanların ruhuna demiyor musun dedim ve ekledim, Müslümanlıktan önce bunlar yaşamış, bir duaya ihtiyacı olacağını düşünmüyor musun dedim, ama ölünün arkasından değil, yaşayanlara okursan, açıklarsan iyi olur dedim. Etrafı topladı ve ölümlerden özrü dileyerek bir Yasin okuyalım dedi, açıklarım dedi. Hâkim olan yaratılış, ey insanlara oku dedim. Bu bölge ise geçmişi ile uyum içinde, sevgi temelinde, insanlık temelinde yaklaşıyorlar. Ancak üzdükleri, kendilerinin geçimi zor olduğu için, kendilerinin de eşit yaklaşım ve sanatkar olarak irdelemesini istiyorlar. Bunları biz kendimiz ellerimiz ile üretiyoruz, biz satıcı değil, üreticiyiz diyorlar.

Avrupa'ya Erken İnsanın Göçü²

Şekil 1: Kapadokya 'da Homo sapiens, 35 yıl öncesinden bu yana vardır

2. Eski Taş Çağı³

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Yorum

Tarihe yazıdan önceki dönemler: 1) Taş Devri/Buzul çağı; Eski Taş, Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Üst Paleolitik, 2) Holosen, a) Tunç Çağı; [Orta Taş Çağı/Orta Taş Çağı](#), b) Cilalı Taş Devri, Bakır Çağı, [Tunç Çağı](#), [Erken Tunç Çağı](#), c) Orta Tunç Çağı, [Geç Tunç Çağı](#). Benim için o bölgede insanların insanlık üzerinde olması önemlidir. Bir kişi kullandığı araba değil, içinden inince tavır ve tutumlarının insanlık boyutudur.

Kaba Taş Devri, Yontma Taş Devri veya bilimsel adıyla

Paleolitik Çağ olarak tanımlanan *Eski Taş Çağı* günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl önce başlamış ve 12.000 yıl önce son bulmuştur. Ancak verilen bu tarihlerin dünya geneli içinde geçerli olduğunu ve yerel olarak değişmeye açık bulunduğunu da belirtmek gerekir. İnsanlık tarihinin %99'u gibi çok büyük bir bölümünü kapsayan bu çağ, aynı zamanda ilk insan atalarının ortaya çıkışı ve ilk aletlerin üretimi yoluyla insanın kavrama yeteneği ve temsil etmesiyle de söz konusu tarihin gelişimi içinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Doğanın sınırlayıcı ve belirleyici baskısı altında yaşayan Paleolitik Çağ insanları ekonomik açıdan, avcı ve toplayıcı toplulukları temsil ederler. Besin üretmeyi bilmeyen bu insanlar, yalnızca yaşadıkları ortamda bulunan yabancı sebze, meyve ve kökler ile avlandıkları hayvanları yiyerek beslenmişlerdir. İklim ve çevre koşullarının değişkenliği nedeniyle, yeni besin kaynakları aramak ve av hayvanlarını izleyerek, küçük gruplar halinde konar-göçer tarzda yaşamışlardır. Kaya sığınaklarının bulunduğu yerlerde mağara ve kayaaltı sığınaklarında barınmışlar, kaya sığınaklarının bulunmadığı yerlerde ise açık havada kurdukları sığınaklarda yaşamışlardır.

Paleolitik Çağ, karakteristik çizgileri ve kültürleriyle Alt, Orta ve Üst olmak üzere 3 evreye ayrılır. Alt Paleolitik devrin insanları, beyin kapasiteleriyle orantılı olarak kendilerini vahşi hayvanlardan korumak, beslenmek, avlanmak için ve zaman zaman da kendi aralarındaki mücadelelerde kullanmak üzere birtakım basit taş aletler yapmaya başlamışlardır. Genellikle doğanın kendilerine sunduğu taşları, ya daha sert olan başka taşlarla yontarak işlemişler ya da doğal halde çevrelerinde bulunan ve çok az bir rötuşla alet haline gelebilen parçaları kullanmışlardır. Alt Paleolitik süresince oldukça ılımlı geçen iklim Orta Paleolitik'te kurumaya, sertleşmeye ve giderek bol kar yağışıyla belirgin yeni bir buzlaşmaya dönmesi, insanın yaşayışı ve teknolojisinde bir dizi değişiklikler meydana getirmiştir. Bu teknolojik değişikliğin en belirgin yanı, yonga endüstrisinde kendini gösterir. Alt Paleolitik'in kaba taş alet (2 yüzeyle) ve yongalarının yerini oldukça düzenli bir şekilde yontulmuş ve kenarlarda yapılan düzeltmelerle (rötuş) ve uç kazıyıcı haline sokulmuş işlenik yonga aletler alır. Bu dönemin insanları olan *Homo neanderthalensis*'lerin, eldeki kısıtlı alet teknolojisi ile mamut, gergedan, geyik gibi büyük hayvanları avlayabilmeleri bu insanların avcılıkta ne kadar ustalaştıklarını ve hayvanları avlayabilmek için birtakım av teknik ve yöntemlerini geliştirdiklerinin bir kanıtıdır.

Ayrıca bu evrede, inançlarla ilgili birtakım belirtilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin tek ya da çift çukurlar şeklindeki mezarlar ve bunların yanındaki - belki de besin depoları olarak yorumlanabilecek - eklentiler, Neanderthal'lerin ölü gömme eylemleri hakkında bilgi veren izlerdir. İklimin tekrar hissedilir derecede soğuduğu ve kuru hale geldiği Üst Paleolitik Çağ'da, Homo Neanderthal'lerin yerini modern insanın atası sayılan *Homo sapiens*'ler alır. *Homo sapiens*ler becerili ve aktüel insana daha yakın olan insanlardır. Üst Paleolitik'te yontma teknolojisindeki gelişme dikkat çekecek bir düzeyde olup, taş işçiliği en büyük gelişmesine ulaşmıştır. Alt Paleolitik'te kısmen de olsa Orta Paleolitik'de görülen klasik 2 yüzeyle (el baltası) yerini çakmak taşı yonga ve uç dılgilerin üzerine yapılmış, çeşitli tipteki aletler almıştır. Ön kazıyıcılar taş delgiler, taş kalemler, yaprak biçimli uçlar, mekik aletler bunlardan bazılarıdır. Üst Paleolitik'in son evrelerinde ise sırtı devrik dılgiciklerin ortaya çıktığı görülmüştür. Taş aletlerin yanı sıra kemik ve boynuzdan yapılmış aletlerde de büyük bir artış gözlenmektedir. Esasen bu evrede taş aletler, büyük çoğunlukla kemik aletleri şekillendirmek için yapılmışlardır. Bu ise Üst Paleolitik'te artık alet yapan aletlerin ürettiğini göstermektedir.

Üst Paleolitik Çağ'ın önemli gelişmelerinden biri de insanların entelektüel hayatlarıyla ilgili birtakım sanat eserlerini yapmaya başlamalarıdır. Mağara duvarlarına ve çeşitli objeler üzerine yapılan boyalı resim,gravür, alçak kabartmalar ile heykelticikler, Paleolitik sanatın, sanat tarihi içinde oynadığı rolü ortaya koyar. Üst Paleolitik'te süslenme merakı da açıkça görülür. Balık kemiği, kavkı, çeşitli hayvan kemiği, diş ve kabuklarından yapılan süs eşyalarının Üst Paleolitik'te insanlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu devirde artık insanlar ölülerini sistemli bir biçimde gömmeye başlamışlardır. Anadolu Paleolitik'ine günümüze değin yapılan kazı ve yüzey araştırmalarının ışığında bakıldığında, yeterince araştırılmamış olmasına karşın, Alt, Orta, Üst Paleolitik dönemlere ait taş ve kemik endüstri, fauna, flora ve insan kalıntıları ile sanat yapıtlarının ele geçmiş olması, Anadolu'nun ne denli yoğun bir biçimde iskan edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bugünkü bilgilerin ışığında, Anadolu Paleolitik Çağ'ın tüm evrelerini, stratigrafik süreklilik içinde veren tek mağara Karain'dir. [Antalya](#)'nın 30 km kuzeybatısında yer alan bu merkez; Alt, Orta ve Üst Paleolitik evrelere ilişkin çeşitli "oturma tabanları" vermektedir. Sözü edilen evrelere ait çok sayıda yontma taş ve kemik aletin yanı sıra, taşınabilir sanat eserleri, [Homo Neanderthal](#) ve [Homo sapiens](#)'lere ait diş ve kemik kalıntıları, yine çok sayıda yanmış ve yanmamış kemik kalıntıları da vermiştir.

Yorum

Homo sapiens, sapiens bazı Anatomik ve farklı bulgular ile diğer Homo erectus türleri ile karıştırılmaktadır. 300bin yıl önce ilk bulgusu olan ve genellikle 200bin yıl önceden söz edilen ve 40bin yıldan sonra Anadolu Bölgesinde olan insanın buralarda 2 milyon yıl önce olduğunun iddiası yerinde görülemez. Benim için o bölgede belirtilenlerin DNA ve hatta mitokondri DNA olmadan geçerli görülmemektedir.

Bazı buluntular ile insanın değil, bazı varlıkların yaşadığını belirtmek daha doğru olacaktır.

[Karain Mağarası](#), buluntularıyla, yalnız Anadolu'da değil, aynı zamanda Yakın Doğu Paleolitik için de büyük önem taşımaktadır. Anadolu Paleolitik'indeki en büyük boşluk, salt yaşlandırmanın henüz yapılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda Aşağı Fırat Havzasında yapılmış olan kazı ve sistemli yüzey araştırmaları ile Karain ve [Yarımburğaz mağaralarında](#) yeniden başlatılan kazılarda elde edilen buluntular üzerinde sürdürülmekte olan incelemeler, Anadolu Paleolitik'inin henüz çözümlenmemiş olan stratigrafik ve kronolojik sorunlarına çözüm aramaya yöneltilmiş bulunmaktadır. Yontma Taş Çağı eserlerinin en güzel örnekleri Güney Anadolu sahillerinde, Antalya civarında yer alan Karain Mağarası buluntularındır. Burada yaklaşık 10,5 metre kalınlığındaki dolgu malzemesi içinde Yontma Taş Çağı'nın bütün evrelerine ait kültür tabakaları ortaya

çıkarılmıştır. Bu tabakalar içerisinde çeşitli taşlardan yapılmış aletler arasında el baltaları, kazıyıcılar, uçlar ele geçirilmiştir. Kemikten yapılmış aletlerden cımbızlar, iğneler, süs eşyası gibi kalıntılar da bulunan eserler arasındadır. İstanbul'un 22 km batısında yer alan [Yarımburgaz mağaralarında](#) elde edilen veriler ise, burada büyük bir olasılıkla *Homo erectus*ların yaşamış olduğunu ve burasını bir barınak olarak kullandıklarını kanıtlamaktadır. Elde edilen Alt Paleolitik Çağ taş endüstrisi çakmak taşı, kuartz ve kuartzitten oluşur; yonga türü aletler belirgin bir şekilde egemendir. Geriye kalan az sayıdaki çekirdek aletleri ile satır, kıyıcı satır örnekleri oluşturur.¹⁴

Yorum

Buluntuların insan, *Homo sapiens*, *sapiens* kalıntısı olduğunu net ortaya koymamaktadır. Zamanımızda bilim varsayımlar değil, daha kesin genetik kanıtların olmasına bakılmaktadır.

Kapadokya 'da peri bacaları

Üç güzeller

Başka bir üç güzel

Şekil 2: Üç güzeller Peri Bacaları (M.A. Akşit Koleksiyonundan⁴)

İlk Kiliseler

Din ve inanışlar, toplumlara ve kişilere göre farklılıklar göstermektedir. Yahudilik, örf, adet ve gelenek boyutunda kalmıştır.

Hristiyanlıkta ilk veriler Hz. İsa tanımlanırken, daha sonra üçlü denilen yapı, kanımca dördümlü yapı oluşmuştur. Hz. İsa hem Tanrı sıfatı hem peygamber, Tebliğ eden melek "Ruhul Kudüs", olarak üçlü denilse de insan ile dördümlü boyut olmaktadır. Bir başka boyutta şeytan kavramıdır, Tanrı karşıtıdır. Bu karmaşayı çözmek için Din adamı, papazlara bağlanmalı, onların çobanlığını kabul etmelidir. Dolayısıyla 5 boyut; a) İncil, b) Hz. İsa, c) Papaların, otoritenin söylediği, d) Havarilerin katkıları ile e) Papazın, kendi papazının söylediğidir. İlk düzenlemeler 150 yıl sonra, 325 yılında da İncil 4 adede indirilmiştir. 5. İncil Barnabas İncili Trabzon Sümela Manastırında okutulan olup, bunun yok etmek için uğraşları boşa çıkaran Selçuklu ve Osmanlı olmuş ve Gümüşhane gelirlilerinden pay ayrılmıştır. Benim tanımladığım en büyük fark, Hz. İsa'dan sonra gelecek olan Ahmet/Ahmed adlı bir peygamber olacak iken, diğerlerinde ise gökten incek bir melek insanları kurtaracak şeklindedir. Peygamberin bir

gezide bir papazın onu tanıması, adı ile hitap etmesinden söz edilir. Daha sonra ikonlar, bazı eklemelerin yapıldığı görülmektedir. Kapadokya klişelerinde ilk simgelerde ikonlar yoktur, daha sonra olanlarda eklemeler görülmektedir. Hanif Yaratıcı ve Peygamber algısının işaretleri de görülmektedir.

Kapadokya'da Mağara ve Kilise

Şekil 3: Yer altı şehri ve Kilise yapısı (M.A. Akşit Koleksiyonundan⁴)

3. Bilinen en eski kilise, ortaya çıkarıldı. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/59920.asp>⁵

Ürdün'de yapılan arkeolojik kazılarda, milattan sonra 3. yüzyıldan kalma bir kilise bulundu. 29 Ocak—Rahab projesi adıyla bilinen kazı çalışmalarını yürüten Ürdünlü arkeologlar, yerleşim yerinin milattan sonra üçüncü yüzyıldan kalma olduğunu ve sözkonusu bölgede irili ufaklı 25 kilisenin varlığını belirlediklerini söylediler. Bu kilise gün ışığına çıkarılıncaya dek, en eski kilise Antakya'daki Saint Pierre kilisesi olarak biliniyordu.

Yorum

Hız. İsa'dan sonra dinin yayılması için toplantılar ve görüşmeler ayrı ele alınmalı, kilise yapılması için tanımlama ise ayrıdır. Kiliseler bir ekonomik gücü gösterir. 200-300 yıl sonra olması ilk tanımı taşımaz. Kapadokya'da gizli ufak yerlerde din boyutları görülmekte ve daha eski yıllardadır.

4. Tarihin İlk 7 Kilisesi – Hristiyanlığın Doğuşu. <https://bilgimerkeziweb.com/tarihin-ilk-7-kilisesi/>. Ocak 16 2019 bilgimerkezi.web⁶

Günümüzde Hristiyanlık yaklaşık 2.3 milyarlık inanan nüfusu ile dünyanın en yaygın dinidir. Peki Hristiyanlık nasıl doğdu? İlk kiliseler nasıl oluştu? İlk olarak hangi toplumda meyvelerini vermeye başladı? Tarihe İncil'in Vahiy bölümüne bakarak başlayabiliriz. Vahiy kitabının ilk bölümünde açıkladığı gibi, Yuhanna'ya son dönem olaylarını paylaşma vizyonu verildi.

Vahiy 1:1; İsa Mesih'in vahyidir. Tanrı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu vahyi verdi. O da gönderdiği meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya ilettili.

Vahiy 1:10-11: Rab'bin gününde Ruh'un etkisinde kalarak arkamda borazan sesine benzer yüksek bir ses işittim. Ses, "Gördüklerini kitaba yaz ve yedi kiliseye, yani Efes, İzmir, Bergama, Tiyatira, Sart, Filadelfya ve Laodikya'ya gönder" dedi.

Bu şehirlerin sırası ise "Patmos'tan bir kuryenin parşömeni taşıdığı yola karşılık gelir. Konuuları ile adlandırılan bu yedi kilise, birinci yüzyılda bütün cemaatlerinin toplamı değildi. Korint, Filipi ve Kolose gibi yerlerde de cemaatler bulunmaktaydı. İlk 7 kilise olan Efes, İzmir, Bergama, Tiyatira, Sart, Filadelfya ve Laodikya Türkiye sınırları içindedir. Şimdi sırayla kiliselerin tarihine bakalım:

1) Efes Kilisesi

Günümüzde İzmir il sınırları içinde bulunan Efes, Romalılar tarafından "Asya'nın ilk ve en büyük metropolü" olarak adlandırıldı. Büyük gemilerin yanaştığı bir limana sahip olan Efes, Asya'da kara ve deniz yoluyla en rahat ulaşılabilen şehirdi. Bu konumu dini, politik ve ticari gelişimini destekledi. Pavlus'un İncil'i bölge insanlarına açıklamasında da avantajdı. Domitianus Tapınağı, Tiranus Çeşmesi, Hadrianus Tapınağı, Celsius Kitaplığı gibi yapılar ve yirmi beş bin kişi alan bir açık hava tiyatrosu da Efes'teydi. Güzel bir iklim ve verimli topraklara sahipti. Şehirde Yahudiler de yaşamaktaydı.

Pavlus'un Efes'e ilk ziyareti ve Apollos'un güçlü vaazı, Efes Kilisesi'nin başlangıcına işaret etti. Pavlus şehre ikinci ziyaretinde 12 inanan buldu ve bu şehirde 3 yıl daha geçirdi. Önce sinagogda konuşmaya başladı, sonra da günlük olarak Tiranus okulunda ders verdi. Hem yahudilere hem de greklere söz ulaşmış oldu. Böylece Efes'te cemaat sayısı arttı. Ama inanalar çoğaldıkça inananların sıklıkları da çoğaldı. Çıkan olaylardan dolayı Pavlus, Makedonya'ya gitti ve yerine Timoteos adlı genç önderi atadı.

2) İzmir Kilisesi (Smyrna)

Roma döneminde Smyrna, Pergamos ve Efes'e rakip olan En Küçük Asya Şehri olarak kabul edildi. Sokakları geniş ve asfalttı. İnsanlar İzmir için Asya'nın gardanı, tacı, çiçeği derdi. Oldukça önemli bir ticaret kentiydi.

Grekler tarafından ele geçirilen İzmir, Lidya kralı Alyattes tarafından yerle bir edildi. İki yüz yıl harabe kaldı. Sonra Büyük İskender tarafından yeniden kuruldu. Smyrna'da bir araya gelen ilk yüzyıl cemaati hakkında çok az şey bilinmektedir. Ancak tarihçiler, elçi Yuhanna'nın öğrencisi olan Polikarp ve Efes'te piskopos olarak hizmet veren Polikarp'ın genç bir çağdaşı olan Polikrates hakkında bazı ilginç bilgiler sunuyorlar.

İzmir kilisesinin sıkıntılı günler yaşadığı bilinen bir gerçek. Üstelik sıkıntılar kısa süreli olmadı. Takip eden yüzyılda da, Smyrna'daki Hristiyanlara yönelik bu düşmanlık devam etti. Albert Barnes şöyle açıklıyor: "Polikarp'ın şehitliği döneminde, Smyrna'nın Yahudileri, Polikarp'ın ölümünü talep etmekte en şiddetli olanlar arasındaydı. Bölgedeki inananlar inançları uğruna uzun süre canlarıyla ve mallarıyla sıkıntı çekti.

3) Bergama Kilisesi (Pergamos)

Seyahat ve ticaret anlamında Efes ve İzmir'e rakip olmasa da birçok alanda mükemmelleşmiştir. Tepe üzerinde kurulmuştu. Pergamos Grekçe'de "Yüksek kule" anlamına gelir.

Pergamos, Grek'te Attalid krallarının hanedanının başkenti olarak görev yaptı. 2. Eumenes (197-159), hanedanın en ünlü kralıydı ve hükümdarlığı boyunca şehir en yüksek seviyesine ulaştı. Sanat ve edebiyat teşvik edildi ve şehirde 200.000 ciltlik bir kütüphane oluşturuldu. Kitaplarda parşömen ilk kez burada kullanıldı. Bu nedenle, "Parchment" kelimesi, Pergamos kasabasının adından türemiştir. Şehri süsleyen yapıların en ünlüsü ise 40 metre yüksekliğindeki Zeus sunağdır.

Krallık Roma'ya dönüştüğünde, Pergamos eyaletin başkenti seçildi. Bölge ayrıca, dini bir merkezdi. Zeus, Dionysos, Athena ve Asclepius olarak dört pagan tanrısı onuruna tapınak yapıldı. Asklepius, mitolojik şifa tanrısıydı ve kendisine dolanan yılan figürü günümüz tıp alanının sembolü sayılmaktadır. 1879'dan 1886'ya kadar Alman hükümeti tarafından yapılan kazılarda Zeus'un sunağı, tiyatro, agora, spor salonu ve çeşitli tapınakları bulunmuştur.

Pavlus ya da arkadaşlarının Bergama'ya geldiklerine ilişkin kesin kanıtlar yoktur. Bölgeye ulaştığı bilinmese de Yuhanna, Bergama kilisesine Antipa'yı önder atar. Bergama Kilisesi İmparator Domitianus döneminde büyük sıkıntıdan geçtiler. Bölgede putperestlik ve cinsel ahlaksızlıklar yaygındı.

4) Tiyatira Kilisesi

Günümüzde Anadolu'nun Ege Bölgesi'nde bulunan Manisa ilinin Akhisar ilçesindedir. Tiyatira'nın erken tarihi iyi bilinmemektedir. Önceleri Lidyalılar tarafından Pelopia adıyla kurulmuş olduğu söylenmektedir. M.Ö. 3. yüzyılda ise Seleukos Nikator tarafından ele geçirilmiştir. Bölge ekonomisinin ticaret merkezi haline geldi.

Bölge o dönemde bir işçi kentiydi. Yün ve deri işlemesi, boyacılığı ve bronz üretimiyle ünlüydü. Dinsel açıdan ise Tiyatira'nın bir önemi yoktu.

İncil'in Efes'ten buraya ulaştığı düşünülmektedir. Çünkü bölgede yaşayanlar Efes'i ziyaretleri sırasında Pavlus ile karşılaşmış olabilir. Bu kente İsa'ya inananlar imanları konusunda bir baskı yaşamadılar. Ama ahlaksızlık ve putperestlikle mücadele ettiler. İnanan sayısının arttığı bölgede Lidya, ilk Tiyatiralı Hristiyan olarak bilinir.

5) Sart Kilisesi (Sardis)

Günümüzde Manisa-Salihli ilçesi yakınlarında bulunmaktadır. Artemis Tapınağı önemli kalıntılardan biridir.

Sardis "Küçük Asya'nın en eski ve en önemli şehirlerinden biriydi ve M.Ö. 549'a kadar Lidya Krallığı'nın başkentiydi. Yüksek bir tepe üzerinde Romalılar tarafından kurulan Sart Kenti'ni Persli Koreş, Lidya krallığından M.Ö. 546'da aldı. M.Ö. 499 yılında ise Atinalılar tarafından yıkılarak Darius egemenliğine son verildi.

Paktulos Irmağı'nda (Sart Çayı) bulunan altın yatakları bolluğundan dolayı şehir oldukça zengin duruma geldi. Hatta tarihte ilk kez para M.Ö. 6. yüzyılda bu kente basıldı. "Karun gibi zengin" deymi Kral Krösus'un (Karun) zengin döneminden kalmaz.

İncil bu kente de ulaşmış ve inananların sayısı artmaya başlamıştı. Sart Kenti'nde birçok kişi 1. yüzyıl bitmeden Hristiyanlığı benimsemişti. Ama ilk yüzyılın ikinci yarısından itibaren inançtan sapmalar başlamıştı. Ahlaksızlık ve putperestlik bu bölgede de yaygındı ve bu uygulamalara inananların bazıları kendini kapırdı.

6) Filadelfiya Kilisesi

Pergamon kralı 2. Attalos tarafından kurulan Filadelfiya günümüzde Manisa- Alaşehir bölgesinde bulunmaktadır. M.S. 17 yılında büyük bir depremden etkilenmiş, İmparator Tiberius zamanında M.S. 17-37'de yeniden kurulmuştur. Filadelfiya "kardeşçe sevgi" demektir. 2. Attalos'un onuruna, Lydia'nın kralı ağabeyi 2. Eumenes'e olan sadakatinden dolayı bu ad verildi. Şehrin bir diğer adı ise Dekapolis'ti. MS 1. yüzyılda taşıdığı üçüncü isim Neo-kaisaria idi.

Bölge sakinler, Olimpos tanrılarına ve yerel tanrıları tapınıyordu. Filadelfiya üzüm bölgesi olduğu için, doğal olarak Şarap Tanrısı Dionysius'a da taparlardı.

Filadelfiya hızlı bir şekilde önemli ve zengin bir ticaret merkezi haline geldi ve gücünü uzun zaman korudu. Küçük Asya'daki diğer şehirler gibi, genellikle depremler nedeniyle yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Birinci yüzyılın başlarında, bölgedeki ünlü tarihçi Strabo, özellikle Filadelfiya'daki evlerin duvarlarının depremler nedeniyle çatladığını yazdı.

Pavlus ve arkadaşları yaptıkları ikinci ve üçüncü gezisinde Filadelfiya Kenti'nin kuzeyine gitmiş ve İncil'i duyurmuştu.

7) Laodikya Kilisesi

Günümüzde Denizli ile Pamukkale arasında kalan Eskihisar'dır. M.Ö. 250 yılında 2. Selefkus Antiokus tarafından kurulmuştur ve bölgeye karısı Laodikya'nın adı verilmişti. Şehrin asıl adı 2. Antiokus'un karısından gelirken, ismin grekçede ilginç bir anlamı var. Bu isim iki kelimedenden türemiştir: "insanlar" anlamına gelen "laos", "karar" anlamına gelen "dike". Başka bir deyişle, isim insanların kendi kararlarını verdiği anlamına gelmektedir.

Efes'teki sahilden Asya içlerine kadar uzanan büyük Roma yolu, merkezinden geçti ve Laodikya'yı önemli bir ticaret ve iletişim merkezi haline getirdi. Yaşadığı depremler nedeniyle kent sürekli yeniden inşa edilmek zorunda kaldı.

Laodikya'nın ünlü bir tıp okulu vardı ve göz kusurlarının tedavisinde ünlü "Frıgya tozu" olarak bilinen özel bir merhem kullanılırdı. Kentte önemli sayıda Yahudi nüfusu vardı. Laodikya'da kilisenin kurulması Pavlus'un Efes'te her gün Tiranus okulunda yaptığı tartışmalar yaptığı sırasında orada bulunan bazı kişilerin İncil'i duymasıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Yorum

Hristiyanlık en sık din iken, 2000 yılından sonra İslam en fazla inanılan dindir. Bu açıdan inanç kavramında da artık İslam mezhepleri değil, Yaratılış öne alınmaktadır. Dinlerin algılanması, Tanrı sorgusunun yapılması da doğru olmamalıdır.

Zamanımızda ilk Hristiyan kavramlarının oluştuğu yerler olarak, bunların Papalık ve Ortodoksluk öncesi Hanif yapıda olduğu, Yaratılan ve iletin olarak tanımlanması öne çıkmaktadır. Bu açıdan bu inanış, halen Hristiyanlık içinde aforoz edilen bir boyuttur. Mavi tur ile adalarda eski klişeleri bakınca, yine Hanif Hristiyanlık kalıntılarını algılamıştım.

Zamanımızda eski temel olan inanışlar yerine, bazı kişilerin eklemelerini bakılarak, konu saptamaktadır. Hristiyanlık buna örnek olunca, dinde ruhbanlık yok iken, hocalar sadece öğretmen iken, ruhbanlığa özenenler, aynı yapıyı kuranlar İslam adı altına Kuran sözünü ötenler, düşmüştür diyenler çıkmaktadır. Bu bir sosyolojik boyuttur, bireyden belirli ruhbanlar şekline dönüşmesi bir zaman boyutudur. O açıdan eski yazılı temele dönülmelidir.

5. B. Güvenç. İnsan ve Kültür. Boyut Matbaacılık, İstanbul. 2018⁷

Kültürel boyut çeşitli açıdan irdelenmelidir. Kültürler başlıca Göçebe, Tarım, Endüstri, Yüksek Teknoloji ve Birey Hakları olarak ayrılabilir. Başlıca parametreler, 8'li dilim içinde AKÇEDİST: Aile, Kültürel Kaynaklar, Çevre, Eğitim, Yönetim biçimi/Din-Devlet, İnsanların yapısı, Sağlık yapıları ve Teknoloji olarak belirtilebilir.

Buna göre kültürler özellikleri aşağıda tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1: 8'li Kültürel öge ve kültürler

	Göçebe	Tarım,	Endüstri	Teknoloji	Civil
Aile ve Soy Ögesi	Kabile kültürü, Klan varlığının sağlanması	Yerleşim ile gelenek boyutu	Yüksek üretim, kurum kültürü	Yüksek teknoloji bilen yapı	Birey Hakları ve bağımsızlığı
Kaynaklar Ögesi: Töreler	Lider merkezli yapı	Örf, adet ve gelenekler	İşletme kültürüne uyulmalı	İşi bilen görev alması	Avrupa Konsey ve İnsan Hakları
Çevre: Yerleşme	Varlığı sağlayan yer	Yerleşim, vatan olmalı	Fabrika yerleşim yeri	Yüksek teknolojiyi sağlayan yer	Bireyin mutlu olduğu yer
Eğitim, Sanat: Bilgi	Av, avcı eğitimi	Şehirleşme katmanına göre	İşçi ve sermaye göre	Sertifika ve beceri eğitimi	Bireyin talebi ile oluşan yapı
Devlet, Din, Yönetim	Liderlik yapısı ve yönetimi	Ödev/görev, vatandaşlık	Kurum kuralları geçerlidir	Programa göre yönetim	Birey haklarının üstünlüğü
İnsanlar, birey: Kişilik	Ekip, grup, göçmenler	Vatandaşlık yapısı	Kurumsal fert olmak	Yüksek teknoloji bilen ve kullanan	Birey, fert olarak önemlidir
Sağlık ve Hastalık	Dik durmak için sağlıklı olmalı	Sağlıklı olana iş verilir	Sağlıklı olan işçi olur	İşi, programı, aleti çalıştırması önemli	Bireyin varlığı açısından önemli
Teknoloji: Üretim	Göç ve varlık yapısı	Tarım gibi şehir varlığı	Fabrikada üretici olması	Yüksek teknoloji cihazların kullanımı	Bireyi mutlu etmelidir

Kültürlerin öğeleri ile irdelenmesi, karma kültürel yapı içinde olabilecekleri dikkate alınmalıdır.

Kapadokya'da temel yapı, kabile şeklinde olsa bile, tarım açısından kısıtlı olması, bu üretilenlerin şarap gibi sadece sanatsal bir yapıya dönüştürmeleri ile, klan özelliğini devam niteliğindedir. Burada yaşayanların en çok kızıdıkları konu, gelenlerin paraları ile onları alabilecekleri, eserlerini satmak zorunda oldukları algısıdır. Birçok kişi teklif edilen bin lira parayı reddederken, bana 150TL vermiştir. Sanattan anlamayana, parası var diye vermem diyerek gerekçe göstermiştir. Aynı zamanda burasının bir fabrika olmadığı, her birinin tek, tek, elde yapıldığı, yapının üniversite mezunu olduğu, sanat eğitimi gördüğü de belirgin algılanmalıdır. Bütün ziyaret diyorum, çok konuştum, sohbet ettim ama sadece bir defa aldım, hatıra götürmek için, ama tüm insanlar bana çok teşekkür ettiler.

Burada yüksek teknoloji kullanılmakta, çünkü daha verimli olma ve daha üst düzeyde üretim yapılabilmesi için şarttır. Üniversite ve özel eğitim şarttır hem sanat hem de tüm Dünya kültürleri iç içe olmak için şarttır. Bir değişim, bir sanat ve bir farkındalık yaratılmalı, sanatta duygu yükü de olmalı, bunun tesadüfi olmayacağı, eğitimle taçlanacağı da bilincindedirler. Bir lokanta da sunulan yemekler bile, üstün eğitilmiş ve İngilizce çok iyi konuşan, espi yapan kişiler ile sunulduğu bilinmelidir.

Kapadokya'da Sanat

Otel sahibinin yaptığı otele süs olarak konulan eserler

Güral Üretim atelyesinde yapılanlar

Şekil 4: Genel olarak Hitit Güneşi Şarap Şişesi (M.A. Akşit Koleksiyonundan⁴)

Şarap bir Yaşamdır ama içilmemeli

Öncelikle bilinmelidir ki, ekmeği mayaladığımız küf *Saccharomyces cerevisiae*, 8bin yıl önce Babillerin kullandığı bilinmekte, şarap üretiminde de kullanılmıştır. Ekmek piştiği için alkol uçarak, ekmeği yumuşak, şişkin tutar. Sıcak şarap alkol uçar, ama odanın içindeki alkol, duman altı gibi, sarhoş eder.

1991 Yılında İtalya'ya bir Hastane Bilişimi konusunda bir firma ile karşılıklı konuşmaya gidiyorduk. Ben Hastane İşletme Müdürü olarak katıldım, bize yardımcı olan İtalyan, eşi Türk idi. Birlikte seyahatte idik ve konu şarap idi. Bana şaraplar hakkında bilgimin olduğunu, sakın hata yapmamam gerektiğini, kısaca saygısızlık olarak görebilirler diyerek, şarabın içecekten daha önemli, kutsal bir boyut olduğunu, belirtti. Hatalarım ne olabilir dedim. Ekledi; 1) Kırmızı veya beyaz şarap olmaz, her bireyin adı olduğu gibi şarapların adı ve yılı olduğu için genelleme doğru olmaz dedi. 2) Güzel, çirkin denmez, tarif edilir dedi. 3) Başlıca değerlendirme boyutu; a) Gözlemele ile tortu, rengi, çalkalama ile cam yüzeydeki alkolün tutunması, ayrıca renk uyumuna bakılmalı, b) kokusu için avuç ile kavranırsa, buharlaşır, çalkalama ile oluşan koku tutularak burun havası çekilmeli dedi. Fermantasyon konusunda da fikir verebilir dedi, c) tadı tek seferlik değil, tadacak şekilde alınmalı, yudum alınmaz, ağızda dilin tat yerleri farklı olduğu için güzelce gezdirmeli dedi, ayrıca d) Gerçek tadıcı içmez, çünkü çok fazla olacaktır, ama sadece 1-2 tane için içilebilir. Yavaş, kaydırarak, rakının boğazı yağlaması gibi içilmeli dedi. Sonuçta, e) yudum, yudum değil, ayrıca yemek ile birlikte yenilmeli, yemek ile şarap bütünleştirilmeli dedi. 4) Şarap Müslüman gibi değil (bir seferde tüm şişeyi bitirme), Hristiyan gibi (tadılmayarak az içme) içilmeli, ama burada İtalyan gibi içmelisin dedi. Her yudum şarabın sahibi için kaybolmuş bir değer, eğer onu tadarak farkına varan ise memnuniyet oluşur.

Sakın yudum alma, sakın şarabı da bitirme, az tadımlık al dedi, kıymetli kişi olursun dedi. Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın kanı değil, plevra sıvısının fermantasyon olmasıdır denildi. Hz. İsa çarpmıha gerilince, ayaklarından olan destek ve ellerinin kalkması ile siyanoz olduğu, plevrada biriken sıvının mızrak ile boşaltılması ve pnömotorakstan öldüğünü belirtti. Ben de orada öğrenmiş oldum. 5) Şarabın üzümü ince, biliyorum deme, sorular sor, ama sakın güzel, çirkin deme, bazı bildiklerin üzerine irdeleme yap dedi. 6) Her bölgenin (İtalya 7 Bölge olsa da her köy kendine göre özeldir) kendine göre günlük şarabı ve ayrıca ödüllü şarabı vardır. İtalya'nın ben şu marka ve şu şarabını seviyorum deme dedi. Türkiye de Kavaklıdere veya başka marka adı vermeden, sadece şaraba bak ona göre konuşmalı dedi. 7) Şaraptan anlayana lokantalar nefret eder, onlar satmak ister, tadıcılar içmez dedi. Onlardan sakın dedi. 8) Kötü şarap, güneşte kalmış ve içilemeyecek olandır, sakın tadına bile bakma denildi, kokusundan anlaşılır dedi. 9) Şarap ustası olan ve madalyalı olan değil, tattığın şaraba göre karar ver dedi. Marka çok iyi olabilir ama o şişe kötü olabilir, hava almış olabilir dedi. 10) Biliyorum deme, bilen görüşlerini al, çok pahalı olanı bile çok ucuza içebilirsin dedi, memnuniyet yaratırsan, %70 ucuza verir dedi. Şarap bir inanış ve saygı duyulmalı, içmek değil, farklı değer olarak algılanmalı demıştır.

Sonuçta; ben bu öğütleri kullandım ve çok memnun oldum, her gittiğim toplantıda kullanıyorum ve hemen büyük otellerde şarap müdür geliyor ve onunla konuşuyorum, bilgi ediniyorum, bilgi ve kaliteli olanları tattıkça da becerim artıyor.

Kapadokya'da Şarap imal eden ve tadımlık şarap yer

Duvardaki çerçeveli olanlar, aldıkları ödüllerdir.

Şekil 5: Şarap imalathanesinden resim (M.A. Akşit Koleksiyonundan⁴)

Kuru ve bekletilmiş üzümünden üretilenlerde farklı tat olur, bu açıdan üzüm gece toplanır ve erkenden sıkılır. Nakiller de buzlu araçlarla yapılır. Kuru üzüm tadı alınan, kuru üzüm şarabıdır ki bunun sunumu farklıdır, ayrıca alkol oranı da yüksektir. Her kilisenin/üreticinin ayrı şarabı vardır, üzüm uzun süre saklanmaz ama yer altına inen kişiler için şarap yıllarca saklanıp içilebilir.

Sonuçta gece toplantıda 12 şarap ikram edildi, lokantada sadece biz vardık ve ben riske aldım bir sarı renkli şaraba “bene, bene molto bene” dedim. Şişeyi rica ettim, üzümü sorguladım, internetten baktım, bilgi aldım. Arkadaşlar içti, ben tam içmedim ama sadece bana bitter çikolata ile, arabaya kadar beni uğurladılar.

Denizli Bekilli Kasabasında şaraphanelere çağırıldılar, önce çay bardaklarına doldurulmuş şarap ikram ettiler. Benin belirttiklerim; 1) Kız şarabı; anlamı üzümün sulu kısmından yapılmış, merdane ile sıkılmamış, şeker az, dolayısıyla alkolü az şarap. Şarap ilk aşamada hafif ağırlıkta kızlardan ezilip, içimlik olarak kullanılan, İsviçre’de öğlen sunulan şarap cinsidir. 2) Bir yıllık kırmızı şarap; şekeri tam gitmemiş, fermantasyona gerekli olan, kırmızı 3 yılda olgunlaşır, şeker oranına göre yıllanma söylenebilir. Bunun üzerine onlar götürüldü ve kalite şarapları tatmak için sunuldu.

Bunun üzerine Denizli Bağcılık ve Şarap festivali düzenlendi. Rektör olarak katıldım, ama jüri eksik gelmiş, bizlere sınav yaptılar, 6 çeşit şarap verildi, bir form hazırlandı, puanlamamız istendi. Burada iki kişi geçmiş, biri ben/yazar, diğeri de Rektör Yardımcısı Avanoslu doktor arkadaşım idi. 177 şarap tadıldı, ben ilk 3 sırayı yazılı olarak tuttum, birinci olmasa da tercihlerim ilk 3 arasına girdiğini göyerek memnun oldum.

Kapadokya’da büyüyen doktor arkadaşımın önerisi ile bir yere uğradık ve üniversite mezunu ve konusunda ehli olan kişi tarafından dünya altın madalyalı şaraplarını tattık ve uzun bir konuşma yaptık. Filtreleme nasıl yapıldığı, bekletme mi, herhangi bir filtre kullanıp kullanmadığı gibi birçok teknik öğrendik. İki günlük gezinin yarım günü orada geçirdik. Amerikalı olan kişi, bu kadar yüksek düzeyde bir boyut ilk defa görüyorum ve karşılaşmaktan dolayı da çok mutlu olduğunu söyledi.

Şarap, bir kültürün simgesidir, içerek sarhoş olmak için değildir. Tadıcılar sarhoş olmazlar ve ayrıca hekim hiçbir zaman sarhoş olamaz, her an acil hekimlik görevi çıkabilir. Hiçbir bilen kişi, ben şaraptan anlıyorum demez. Her insanın farklı olması gibi, her açılan şişedeki şarap farklı ve kendine özgüdür. Bize düşen sadece tanımlamaktır.

6. Şarap⁸

Wikipedi, özgür ansiklopedi

Şarap, **mevvenin** (genellikle **üzüm**) **fermente** edilmesiyle üretilen **alkollü** bir içecektir. Taze üzüm suyunun mayalanması (fermantasyon) yolu ile elde edilen, % 9 ila 15 arası alkol ihtiva eden içecektir. Başka meyveden üretilen şaraplar o meyvenin adı ile anılmaktadır.

Şarabın yapılışı

Şarap yapmak için önce üzümler bağlarından toplanır, ardından ezilir sonra, maya (üzümde doğal olarak bulunur) üzüm suyundeki şeker ile birleşir ve aşamalı olarak bu şekeri tüketerek alkol dönüşür. Maya aynı zamanda havada buharlaşan karbondioksiti üretir. Mayanın işlemi tamamlandığında üzüm suyu şaraba dönüşür. Üzüm şarabı **kırmızı**, **beyaz** veya **roze** (**pembe**) olur. Bunun yanı sıra **köpüklü şaraplar** da mevcuttur. Ayrıca, şaraplar içindeki şeker miktarına göre de sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmaya göre; sek, dömi-sek, yarı-tatlı ve tatlı olmak üzere dört ana grup vardır. Üzümden imal edilmeyen şaraplara **mevve şarabı** adı verilir. Her meyveden şarap üretilebilir. Fakat dünyada şarapların büyük bir kısmı üzümden üretilmektedir. En iyi içme zamanı on yıldan sonradır^[kaynak belirtilmeli] ve kırk yıla kadar içilebilir.

Cabernet Sauvignon, **Merlot**, **Pinot Noir**, **Siraz**/Syrah, Zinfandel, Nebbiolo, Sangiovese, **Tempranillo**, Aglianico, Gamay, Grenache, ve Barbera başlıca kırmızı üzüm türleridir. **Chardonnay**, **Riesling**, Sauvignon Blanc, Pinot Gris/Pinot Grigio, Gewürtztraminer, Chenin Blanc, Muscat, Pinot Blanc, Sémillon, Trebbiano ve Vlogner ise başlıca beyaz üzüm türleridir.

Şarabın diğer kullanım yerleri

Din

Hristiyanlıkta Kudas Avininde hiçbir katkı maddesi eklenmeden kullanılır.

Eczacılık

Tıbbi Şarap; içine çeşitli maddelerin çözünmesiyle içmek suretiyle yapılan ilaçtır. Alkol derecesi en az 11 olan kırmızı veya beyaz şaraplar tercih edilir.

Edebiyat

Kırmızı rengi dolayısıyla sevgilinin dudağı, âşığın kanlı gözyaşındır. Kadehi andıran biçimiyle lale, kırmızı rengiyle gül de şaraptır ve tekkelerde saki adındaki şarap dağıtıcı aslında Allah'ın rahmetini dağıtır. Yani şarap, edebiyatta mecaz anlamda kullanılır. Şarabın diğer adı da 'mey' olarak adlandırılır.

Dünyada 2018 yılı itibarıyla 7.4 milyon hektarlık alanda bağcılık yapılmakta olup 29,2 milyar litre şarap üretilmiştir.^[1]

Şarap tadımı

Şarap tadımı' duyulara dayanarak şarapların değerlendirilmesi işlemidir. Sadece **tat** alma değil, **görme**, **koklama** ve ağız duyusuna da hitap eden, profesyoneller olduğu kadar amatörler de seslenen bir uğraştır. Bu dalda profesyonel olarak

çalışanlara 'sommelier' denir. Dilin tat alma hassasiyetini korumak amacıyla, profesyoneller kadar amatörler de aşırı derecede acılı, ekşili ve tuzlu yiyeceklerden kaçınılmalıdır.

7. <https://mudavim.net/dugustasyon-nedir>⁹

İçki ve yemekleri duyu organlarını kullanarak analiz etme yöntemine **Degüstasyon** denir. Bu analiz sırasında duyu organları kullanılarak test edilen içki veya yemek ile ilgili kaniya varmaya çalışılır. Genelde **sarap** veya şarap-yemek uyumu degüstasyonları yaygındır. Degüstasyon duyu organlarımızı kullandığımız 3 aşamadan oluşur. Gözlemeleme, koklama ve tatma bu aşamalarıdır. Çoğu zaman bir birine uyumlu olduğu kabul edilen **sarap** ve yiyecekler küçük porsiyonlar halinde denenir. Bazı restoranların degüstasyon menüleri de bulunur.

Yorum

Ben yarışmalarda jüri olmuş olsam bile, yemeklerde, ilk ben tadar, ona göre seçim yapılır, onlara servis yapılır ve ben içmem. Ancak onlara da içirmem, şarap tadılır derim, yudumlanmaz diyerek, engel olurum. İçmek isteyen başka masaya gitmeli derim.

Şarap denilince hemen Kuran konusu gündeme gelecektir. Buradaki ayetlere doğrudan bakmalı¹⁰:

Kuranda içki: Şurup şeklinde olan veya hamır/humur kelimesi geçmektedir. Akli örtün anlamında ele alınması ile sarhoşluk olarak yorumlayan da vardır. İnkâr ve baskı ile serbest iradesini de örtmek bir örtü olarak ele alınmalıdır. Bu açıdan her türlü bireyin sorumluluğunu elinden alacak yaklaşım suç olarak, modern hukukta da belirtildiği gibi ele alınmalıdır. Başkalarına karışmak veya onları baskı altına almak veya şarabı helal, kullanılabilir gibi yorumlamak doğru olamaz. Fiil suçtur, fiile kızılır, faile kızılmaz. Şarap olarak geçen boyut, kaynar su olarak belirtilen durumdur. Leşevben/bir içkileri, hammin/kaynar su tanımındadır. NOT: 1) Koyu ve italik olanlar tarafımdan yapılan eklemelerdir. 2) Kelime anlamları acikkuran.com¹¹ sitesinden alınmıştır. Prensipte olarak bir şeyin fayda ve/veya zararı var ise, minör bile olsa, zararı nedeniyle kullanılmamalıdır. Etik prensip olarak, *temel yaklaşım zararın olmamasıdır*.

- 2/219: Sana şarap/**hamr** ve kumardan/**meysir** soruyorlar. De ki: Bu ikisinde büyük bir günah, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır. Fakat günahları, menfaatlerinden daha büyüktür. Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin. İşte böylece Allah, size âyetlerini açıklıyor. Umulur ki siz düşünürsünüz.
- 5/90: Ey iman edenler! İçki/**hamru**, kumar/**meysir**, dikili taşlar (putlar) ve fal okları/ensab şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz.
- 5/91: Şeytan, içki/**hamri** ve kumarla/**meysiri** sizin aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?
- 10/4: Dönüşünüz hep O'nadır. Allah'ın vaadi hak'tır. Herşeyi ilk baştan yaratan O'dur. Sonra iman edip salih amel işleyenleri hak ettikleri ölçüde mükâfılandırmak için geri döndürecek olan yine O'dur. Kâfirlere de inkâr ettikleri için kaynar sudan bir içki/şerab ve acıklı bir azap vardır.
- 16/67: Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvalarından da hem içki (**sekeran/sarhoşluk, kendini bilmez bir durum**), hem de güzel gıdalar edinirsiniz. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır. **NOT Arapça'da içki sözü geçmiyor. Sekeren veren rızıklar denilmektedir.**
- 18/29: Ve de ki: O hak Rabbimizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz zalimler için öyle bir ateş hazırlamışız ki, duvarları, çepeçevre onları içine alacaktır. Eğer feryad edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su/**seş şerab** ile cevap verilir. O ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dayanma yeri!
- 37/67: Sonra üzerine onlar için kaynar bir içecek/**benlik duygusu-hamimun/kaynar su-şevben** vardır.

Kuran ayetlerinde menfaat ve zarar olanların tercihinde, zarardan korunma, sakınma ve kaçma söz konusu (takva) olmalıdır. Basit olarak helal, haram kavramları dışında olay net ve açıktır. Suç/günah açık net ve yazılıdır, bireylerin görüşlerine göre, örf, adet ve geleneklere göre, kıyas ve emsal olarak suç oluşturulamaz, bu hukuk düzeninin temelidir.

Aynı Ayette ihtiyaçtan fazlasını verin demekte, burada kırkta bir zekât kavramına dönüşmesi gibi, çay da kaynar sudur, bu açıdan üfleyerek içilir, yudum bile alınmaz. Düşünen kişilere açısından Kuran konuyu açıklamaktadır.

Sonuç

Antropolojik 35 bin yıl, medeniyetin oluşması ile 8bin yıldır kültürel miraslar bırakan bir yerde bulunduk. Güzel tarafı, burada mağaralarda yaşayan, içeri girilmesi olanaklı olmayan ve tahminen 20bin kişinin yaşadığı, bir şehir devletinin, burayı fetheden adı belirtilmemiş olsa da Eskişehir Seyit Battal Gazi olduğu mezarını ziyaret edenlere sunulan bilgide verilmektedir. 1072 yılında fethedildiği vurgusu vardır.

8. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89606/nevsehir.html>¹²

1071 'de Türklerin Anadolu'ya girmelerinin ardından 1072'de bölgeye birçok Oğuz Boyu yerleşmiş, yerli Rum köyleriyle birlikte Türk yerleşimleri de oluşmaya başlamıştır. 330 yıl süren Selçuklu hakimiyetinden önce Kapadokya bir süre (1086-1175) Danişmendiler'in yönetiminde kalmıştır. Danişmendiler'in Selçuklular'la birlikte hareket ettiği Haçlı Seferleri sırasında Kapadokya büyük zarara uğramıştır.

Kısaca Selçuk öncesi gerek Pers, gerek Roman idaresi ile, daha doğrusu 8bin yıllık bir süreçte baskı altında kalmak istemeyen Kapadokya halkı, genel olarak mağaralarda oturmayı tercih etmişlerdir. Daha sonra oluşan barış ve eşitlik ortamı ile inançlara da karışılmaması sonucunda bir daha yerin altına girmemişlerdir. Zamanla oluşan tahribat tamamen doğanın sonucudur.

Bir Bölge düşünün, binlerce yıl bağımsızlığı için mücadele etmiş, Selçuklulardan sonra ise, bir daha yerin altına girmemiştir. Ne kadar politik bölünmeler olsa bile, buranın varlığını sağlayan barıştır. Bağımsızlığın eşitlik olarak yansımadır.

Zaman içinde kardeşlik büyük oranda gelişmiş, taşlıkl ve ürün açısından fakir olan doğa, üzüm açısından ve sonucunda şarap açısından üstün, Dünya genelinde altın madalya alan şaraplara sahip olmuştur.

Çanak, çömlek konusunda da belirli bir yöresel değil, karma sanat görülmektedir. Zamanımızda eski Hitit ile Meksika simgelerini karmaşık görebilmekteyiz. Hitit Güneşi, şarap testisi buna güzel örnek olmaktadır.

Güzel bir yer ötesi, üzerine gezerken, tüm medeniyete sahip çıkan, onu koruyup gözetenlere şükranlar dedim.

İnsanlar tarihi iyi okumalılar, açık ve net olarak görmeleri gerekenler;

- Zorla güzellik olmaz.
- Sevgisiz hiçbir yere ulaşamaz.
- İçten gelen bir gülüş, gözler çok şey ifade eder. Seviyorum demek ile değil, davranışın, gönlünden kaynaklanan ve aklın ile onaması ile anlaşılır.
- Ele geçirme, zapt etme ile kazanç sağlanmaz.
- Zenginlik para ile değil, sevgi ile saygı kazanma ve dostlukta vardır.
- Buralar zengin kaynakları olan değil, zengin yürekli insanların olduğu yerdir.
- Sanat ancak sevginin olduğu yerde oluşabilir.
- Öldürsen, yok etsen bile, yerine gelenler, gereken boyutu zalimden sorgularlar. Kimse, kimseye her ne gerekçe olursa olsun müdahale edemez, suç ise belirgindir, onu da savcılık ilgilenir, siz sadece ihbar ile yükümlüsünüz. Bireyin hakkı vardır, bilgi verebilirsin ama rıza kendisinin, sorumlu olanda kendisidir.
- Suç/günah işlenmesi ile olur, sanal değil, somut eylem, zarar oluşturandır, korunmak, sakınmak önemlidir, yoruma dayalı değil, açık net ortada olandır.
- Aynı stili kullansalar bile, ben aşağı dükkanda daha ucuza olanı gördüm denilmemelidir, her eser bir sanatçının uğraşdır, sanat para ile değil, değer ile, değere verilen saygı ile ölçülebilir.

- Yaşam geçici, varlık kalıcıdır, sevgi üzerine olmayan, solan vazo çiçeği gibidir, tohumu bile oluşmaz.

Kaynaklar

1. Kapadokya/Wikipedia
2. Early human migrations/ Wikipedia
3. Eski Taş Çağı/Wikipedia
4. M.A. Akşit Koleksiyonundan Resimler
5. Bilinen en eski kilise, ortaya çıkarıldı. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/59920.asp>
6. Tarihin İlk 7 Kilisesi – Hristiyanlığın Doğuşu. <https://bilgimerkeziweb.com/tarihin-ilk-7-kilisesi/>. Ocak 16 2019: bilgi-merkezi. Web
7. B. Güvenç. İnsan ve Kültür. Boyut Matbaacılık, İstanbul. 2018
8. Şarap/Wikipedia
9. <https://meal.ihya.org/kurandan-ayetler/kuranda-gecen-icki-ile-ilgili-ayetler.html>
10. <https://acikkuran.com>
11. Nevşehir. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89606/nevsehir.html>

M. A. Akşit Koleksiyonundan/Collection